

BRUHÁCS JÁNOS*

A NEMZETKÖZI JOG TEGNAP ÉS MA**

A Pulszky Ákos Emlékérem – indoklása szerint – gyakorlati jelentőségű tudományos munkásság elismerésére szolgál, így ennek fényében illene előadásom témáját az ún. gyakorlati nemzetközi jog köréből megválasztani. Tudományos tevékenységemet ebből a szempontból végiggondolva arra kellett következtetnem, hogy speciális kutatási témáimban aligha tudok újat mondani. Az ebben az évben Budapesten tartott „Víz világkonferencia” tudományos előzményeként rendezett tanácskozáson *A nemzetközi vízjog a XXI. század elején* címmel tartottam előadást¹. Részt vettem az Európa Tanácsnak *a környezetre veszélyes tevékenységgel okozott károk miatti polgári jogi felelősségről szóló 1993. évi luganoi egyezménye*² –, valamint az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának *a határvizeken ipari baleset határon áttérjedő hatásaival okozott károk esetében a polgári jogi felelősségről és jóvátételről szóló 2003. évi kijevi jegyzőkönyv*³ kidolgozásában. E nemzetközi szerződések – a ratifikációk hiányában – nem léptek hatályba, ezért a meghiúsult nemzetközi egyezmények listáját gyarapítják. Jogászai pályám meghatározó élménye volt az, hogy közreműködhettem a bős-nagymarosi jogvitában. A Nemzetközi Bíróság 1997-ben hozott ítéletének összegzésével és elemzésével többször foglalkoztam,⁴ a tizennégy éve függőben lévő magyar-szlovák vita megoldását elősegítő „csodaszer” pedig nincs birtokomban.

A lehetséges speciális témák kizárásával olyan általánosabb jellegű és sommás áttekintést lehetővé tevő tárgyat választottam, amely talán bizonyos érdeklődést válthat ki: hogyan alakult a nemzetközi jog fejlődése az elmúlt több mint fél évszázad alatt. E vizsgálódásnak személyes jelleget adhat az a tény, hogy e korszak

* Professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 7622 Pécs, 48-as tér 1; Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1042 Budapest, Viola u. 2–4.

** Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetében – a Pulszky Ágost Emlékérem átadása alkalmával – 2013. november 28-án elhangzott előadás szerkesztett és bővített változata.

¹ Megjelent: *Magyar Tudomány* 2013. november 1313–1322.

² *Convention on civil liability for damage resulting from activities dangerous to the environment* (Lugano, 21 June 1993) *International Legal Materials* 1993/32. 1228–1246; Az egyezmény hivatalos francia szövege: *Revue générale de droit international public* 1993/4. 1118–1135.

³ *Protocol on Civil Liability and Compensation for Damage Caused by the Transboundary Effects of Industrial Accidents on Transboundary Waters to the 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes and to the 1992 Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents*, Kijev, 21 May 2003. Doc.ECE/MP.WAT/11-ECE/CP.TEIA/9; Elemzését lásd BRUHÁCS János: „A 2003. évi kijevi jegyzőkönyv: redidivus vagy innovatio” *Jogtudományi Közöny* 2005/3. 83–93.

⁴ Legutóbb BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog II. Különös rész* (Budapest–Pécs: Dialóg–Campus 2010) 97–100. Érdekes feladat lenne a Nemzetközi Bíróság ezen ítéletét feldolgozó tudományos kommentárok elemzése.

egybebeesik oktatói és kutatói pályámmal, annak kezdetétől napjainkig, ami az összegzésében szubjektív szempontok előtérbe kerülésével is együtt járhat.

1945-ben az *ENSZ Alapokmánya*val kezdődik a nemzetközi jog történetének modern korszaka⁵, ekkor jön létre – Buza László kifejezését használva – az „új szellemű” nemzetközi jog. Az Alapokmány céljai és elvei, intézményei, továbbá bevezetett *novumai* és értékei, ezek gyakorlati hatályosulása meghatározó szerepet töltenek be a mai nemzetközi jogrendszerben. 1945 után következett be a nemzetközi jog exponenciális növekedése, amely tükröződik a nemzetközi szerződések számának megsokszorozódásában,⁶ a nemzetközi szervezetek és más intézmények körének bővülésében, a nemzetközi jog különböző területein a szabályzás intenzitásának növekedésben és a nemzetközi jog határainak új területekre (emberi jogok védelme, világűr, környezetvédelem stb.) történő kiterjesztésben. E sommás áttekintés lehetőségeit meghaladja annak vizsgálata, hogy az előzőekben említett tények és jelenségek milyen okoknak tudhatók be, jelesül mi következett a nemzetközi közösségnek a gyarmati rendszer felbomlásából származó kibővüléséből⁷, a hidegháború meghatározó ellentéteinek mérsékléséhez milyen pontosságú „játékszabályokat”, nemzetközi normákat és intézményeket ítéltek szükségesnek az államok, milyen hatása volt a megoldandó feladatok „nemzetköziesedésének” stb. Hasonlóképpen csak utalások szintjén érinthetők a nemzetközi jogban lezajlott minőségi változások, így a nemzetközi jog kettős funkciójában⁸ (koegzisztencia biztosítása és együttműködés kialakítása) feltételezett arányeltolódás, normáinak tartalmi differenciálódása, új struktúrájú nemzetközi kötelezettségek kialakulása, a *lex specialis*ok megsokszorozódása, ami felvetette a nemzetközi jog fragmentációjának⁹ problémáját, és ezáltal megkérdőjeleződött a nemzetközi jog egysége és univerzalitása¹⁰. A dolog természete szerint a nemzetközi jogban bekövetkezett alapvető vagy legalábbis lényeges változások hozzájárultak – a pozitívizmus mellett – új tudományos irányzatok, iskolák létrejöttéhez, amelyek létezésében, *a fortiori* elhatárolásukban, megkülönböztető jegyeikben nem lehet konszenzusról beszélni.

A nemzetközi jog fejlődésében az *ENSZ Alapokmánya* létrejöttének meghatáro-

⁵ Pl. Wilhelm G. GREWE: *The Epochs of International Law* (Berlin, New York: De Gruyter 2000) 639–640; Emmanuelle JOUANNET: *Le droit international liberal-providence Une histoire du droit international* (Bruxelles: Bruylant 2011) 219, 220.

⁶ Vö. az ENSZ Titkárság szerződésgyűjteményében található több mint hatvanezer szerződéssel; *untreaty.un.org*.

⁷ Elég utalni az ENSZ-tagság alakulására: 1945-ben 51 állam alapította meg e nemzetközi szervezetet, amelynek jelenleg 193 tagja van.

⁸ Lásd a *Lotus*-ügy *obiter dictum*át (*The S.S. Lotus [France v. Turkey]*, Judgement No. 9, 7 September 1927. P.C.I.J. Series A, No. 10, 18.), összefoglalását lásd Wolfgang FRIEDMANN: „Droit de coexistence et droit de coopération. Quelques Observations sur la structure changeante du droit international” *Regue belge de droit international* 1970/1. 1–9.

⁹ Összegezését lásd „Report of the Study Group of ILC: Fragmentation of International Law: Difficulties arising from the Diversification and Expansion of International Law” (13 Ápr. 2006) (Á/CN.4/L682.).

¹⁰ Bruno SIMMA: „Univesality of Interntional Law from the Perspective of a Practitioner” *European Journal of International Law* 2009/2. 265–298; Pierre-Marie Dupuy különbséget tesz formális és materiális egység között: Pierre-Marie DUPUY: „L’unité de l’ordre juridique International. Cours général de droit international public” *Recueil des Cours* 2002/297. 93, 94, 207, 208.

zó szerepét nem vonva kétségbe, és elismerve az előzőekben ötletszerűen kiemelt tények és jelenségek folyamatos jelenlétét, *de iure condito* természetét, ennek ellenére a „tegnapi” nemzetközi jogot az 1960-as évekkel induló nemzetközi jogalkotással és jogalkalmazással célszerű azonosítani. Ekkor köszöntött be a hidegháború új, *détentene*nek nevezett szakasza, jelent meg meghatározó módon a nemzetközi szintéren az ún. harmadik világ, és innen számítható a nemzetközi jog kodifikációjának virágkora.

A nemzetközi jogban bekövetkező fejlődés sommás bemutatása előtt mégis szükséges két megjegyzést tenni: I) A nemzetközi jog fejlődésének pozitivistá értelmében meghatározó fontosságú nemzetközi szerződések kiemelése semmiképpen sem prejudikál a nemzetközi kapcsolatok alakításában betölthető szerepükre, azaz egyáltalán nem kívánja kétségbe vonni a politikai tárgyú szerződések és más dokumentumok¹¹ primátusát. II) Az ENSZ-szerződés gyűjteménye több mint ötszáz ún. normaalkotó szerződést¹² tart nyilván, amelyek a dolog természete szerint különböző módokon hatottak a nemzetközi jog egészére vagy legfontosabb területeire. *A nemo ultra posse tenetur* maximába ütközne egészük vagy nagyrészüik figyelembevétel a további következtetések megalapozásához, ezért csak néhány szerződés bemutatására szorítkozhatunk.

Az 1960-as évekkel kezdődő szakaszt joggal tarthatjuk – a nemzetközi jogalkotás szempontjából – meghatározó jelentőségűnek. Ekkor kötötték meg a diplomáciai és a konzuli kapcsolatok jogát kodifikáló nemzetközi szerződéseket¹³, amelyek szabályozzák a nemzetközi érintkezés különböző intézményeinek feladatait, működését és jogállását. 1966-ban megszületett a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*, valamint a *Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*, amelyeknek (és az e körbe sorolható egyéb nemzetközi szerződéseknek) különböző hatásait feltehetően joggal minősíthetjük „forradalmi” nemzetközi jogi szempontból is. Az emberi jogok védelméről szóló nemzetközi jogi szabályozás hatásaira még később visszatérve a továbbiakban csak két nemzetközi szerződéshez fűznék rövid megjegyzést.

a) Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának (a továbbiakban: NJB) tervezete alapján fogadta el 1969-ben a *diplomáciai konferencia a nemzetközi szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezményt*.¹⁴ A bécsi egyezmény által megvaló-

¹¹ Egyezőleg a Nemzetközi Jogi Intézet Cambridge-ben használt formulájával *Annuaire de l'Institut de droit international* 1983. 284–291.

¹² Bár megkérdőjelezhető e *terminus technicus* helyessége, hasonló alkalmazását lásd a Nemzetközi Jogi Intézet 1987. évi kairói határozatában: „L'élaboration des grandes conventions multilaterales et des instruments non conventionnels à fonction ou à vocation normative[...]” *Annuaire de l'Institut de droit international: Resolutions 1957–1991* (Paris: Pédone 1992) 180–193.

¹³ Az államok közötti kapcsolattartás további intézményeiről rendelkezik a különleges missziókról szóló 1969. évi New York-i egyezmény és a nemzetközi szervezetek mellett működő állami képviselésekről szóló 1975. évi bécsi egyezmény.

¹⁴ Legújabb kommentárjai közül lásd Olivier CORTEN – Pierre KLEIN (szerk.): *Les conventions de Vienne sur le droit des traités. Commentaire article par article* (Bruxelles: Bruylant 2006); Mark E. VILLIGER: „The Vienna Convention on the Law of Treaties – 40 Years After” *Recueil des Cours* 2009/344. 4–192. és Mark E. VILLIGER: *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties* (Leiden/Boston: Martinus Nijhoff 2009) 1057.

sított absztrakció: a szerződésjogi normák függetlenítése a szerződési tárgyaktól, jelentősen hozzájárult a nemzetközi jog pozitívista értelmezésének megerősödéséhez a magyar jogtudományban is. E kodifikáció számos laudációra és elemzésre méltó megoldása, nevezetesen a *lato sensu* szövegszerű szerződésértelmezés előtérbe állítása (31. cikk, 1. pont); a szerződések érvénytelenségi okainak és a konkrét szerződés rendelkezésen kívüli szerződésmegszűnési okoknak a taxációja (42. cikk); a szerződések joga és az állam nemzetközi felelősségének elhatárolása (73. cikk) közül csak a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályaival, illetve ennek szinonimájával: a nemzetközi *ius cogens* kapcsolatban (53. és 64. cikk) fogalmaznék meg sommás felvetéseket. E fogalom nagy visszhangot váltott ki a nemzetközi jog elméletében, ugyanakkor – mint *acquis*, mai elismerése ellenére – a nemzetközi gyakorlatra kifejtett hatása erősen korlátozott maradt: *cogens* szabályba ütköző szerződés semmisségével a Nemzetközi Bíróság nem foglalkozhatott (a 66. cikkben az ezen érvénytelenségi ok és a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatósága közötti *iunctim* gyakorlatilag felbomlott), ezzel szemben a NJB ezt az érvénytelenségi okot kiterjesztette az egyoldalú aktusokra a 2006. évi irányelveiben (5. irányelv). A Biztonsági Tanács ugyan egyes államok törvényeit is semmisnek nyilvánította (például Dél-afrikai Köztársaság vagy Izrael esetében), aminek azonban csak elvi jelentősége volt, mert ezen határozatok kikényszerítésére nem került sor. E képet árnyalhatja azonban az a tény, hogy egyes nemzeti bíróságok – *cogens* szabályba ütközés miatt – tagadták meg szerződéses kötelezettségek végrehajtását.¹⁵ Az előzőek fényében nem tűnik meglepőnek I. Brownlie metaforája, aki a nemzetközi *ius cogens* koncepcióját a garázsban maradó *Rolls-Royce*-hoz hasonlította¹⁶. A téma elemzését folytatni lehetne a nemzetközi *ius cogens* meghatározása tökéletlenségeinek felsorolásával, utalva a definíció kvázi tautologikus jellegére, továbbá formális voltára, azaz materiális tartalmának hiányára, ezért az ilyen természetű normák pontos körének meghatározatlanságára stb. Ennél fontosabbnak tűnik annak kiemelése, hogy a *ius cogens* kategória elismerésében további következmények rejlenek: így az államok nemzetközi közössége¹⁷ létezésének és korolláriumaként közös érdekeinek elfogadása, továbbá az *erga omnes* nemzetközi kötelezettségek elismerése¹⁸ komoly hatást gyakorolt a nemzetközi szerződések jogához mérhető fontosságú terület, a nemzetközi felelősség kodifikációjában. Ebből a szempontból irreleváns az a kérdés, hogy a „nemzetközi közösség” puszta

¹⁵ A példákat lásd Antonio CASSESE: *International Law* (Oxford: Oxford University Press 2005) 208, 210–211.

¹⁶ SIMMA (10. lj.) 273.

¹⁷ Figyelemreméltó, hogy „az államok nemzetközi jogsértés miatti felelőssége” szabályai (a Közgyűlés 2001. december 12-én elfogadott 56/83. sz. határozatának mellékletében) mellőzte az „állami” értelmező jelző használatát (48. cikk, 1/b pont). Ez feltehetően betudható annak, hogy a nemzetközi közösséggel szemben fennálló kötelezettség megszegésének esetén a sértett államon kívül más államok az ilyen kötelezettségek kedvezményezettjei, pl. magánszemélyek érdekében is felléphetnek. (48. cikk, 2/b. pont.)

¹⁸ Lásd a Nemzetközi Bíróságnak a Barcelona Traction-ügyben hozott ítélete nevezetes *obiter dictumát*: Barcelona Traction Light and Power Company Limited (Belgium v. Spain) (Second Phase) (Merits), Judgment of 5 February 1970, I.C.J. Reports 1970, 32, 33–34.

jogi fikciónak minősül-e,¹⁹ illetve annak tisztázása, hogy mi a viszony a *ius cogens* nemzetközi kötelezettség és az *erga omnes* nemzetközi kötelezettség között.²⁰

A nemzetközi szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezményhez fűzött glosszák után vázlatosan érinteni kell a nemzetközi felelősség jogának kodifikációjában bekövetkezett meghatározó jelentőségű fejleményeket. A külföldieknek okozott károk miatti nemzetközi felelősség ún. tradicionális koncepciójával szemben a NJB új utat választott: a nemzetközi jog primér és szekunder normáinak megkülönböztetésével²¹ és a felelősségi szabályokat az utóbbiak közé sorolva, az állam nemzetközi jogsértés miatti felelősségének normái – a szerződésjogi rendelkezésekhez hasonlóan – absztrakt és általános jelleget öltöttek. E terület kodifikációjában volt még egy megoldandó feladat: a jogsértő és a sértett állam bilaterális jogviszonya²² mellett figyelembe kellett venni a nemzetközi jog fejlődésében bekövetkezett változásokat is, jelesen a nemzetközi közösség alapvető érdekeit és/vagy értékeit védő nemzetközi jogi normák és intézmények létezését, és az ezek megsértéséből keletkező multilaterális/generális jogviszony paramétereit. A kodifikáció folyamata és eredménye, az előzőekben említett felelősségi szabályok értékelésével állapítható meg az, hogy a nemzetközi gyakorlatot figyelembe vevő deduktív megközelítéssel kialakított megoldások integrációja a nemzetközi felelősség rendszerébe mennyire tűnik sikeresnek. Ebben az összefüggésben elég utalni a „nemzetközi büntett” vitájára,²³ illetve ennek metamorfózisára: a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályai súlyos megsértésének és következményeinek rögzítésére (2001. évi szabályok 40–41., illetve 48. és 54. cikkei).

b) Az 1960-as évekkel kezdődő „tegnap” dinamikus nemzetközi jogalkotásából semmiképpen sem hagyható ki az 1982-ben elfogadott *ENSZ tengerjogi egyezmény*. Kevésbé fontosnak tűnik annak hangsúlyozása, hogy – H. Grotius óta – a tengerjog mindig a nemzetközi jog fontos területe volt,²⁴ továbbá az 1982. évi egyezmény nemcsak a korábbi kodifikációs eredményeket (az 1958. évi genfi egyezmények releváns megoldásait) integrálta és fejlesztette, hanem új területekre is kiterjesztette a nemzetközi jog határait (az emberiség közös örökségének kiaknázása, a tengeri környezet védelme²⁵ stb.), amelyek bemutatását és elemzését e keretben nem vállalhatjuk. A nemzetközi jog fejlődésének áttekintése szem-

¹⁹ DUPUY (10. lj.) 258–265. Mások szerint szociológiai realitás, mert megtörtént e közösség érdekeinek és értékeinek formális kinyilvánítása, e célból intézmények létrehozatala, a hierarchia megjelenése a nemzetközi jogban, stb. Lásd SANTIAGO VILLALPANDO: *L' émergence de la communauté internationale dans la responsabilité des Etats* (Paris: PUF 2005) 75–119.

²⁰ A Nemzetközi Jogi Bizottság szerint a két fajta kötelezettség lényegében (*sic!*) azonos. Lásd *Rapport de la Commission du droit international. Cinquante-troisième session. AGDO Cinquante-sixième session* Supplément no. A/56/10. 3. rész, III. fejezet, bevezető kommentár 302, 7. §.

²¹ *Annuaire de la Commission de droit international* 1973. 171–172.

²² E klasszikus elméletek összefoglalását lásd pl. VILLALPANDO (19. lj.) 128–137.

²³ Lásd pl. Georges ABI-SAAB: „The Uses of Article 19.” *European Journal of International Law* 1999/2. 339–351.

²⁴ GREWE (5. lj.) 246.

²⁵ BRUHÁCS János: „A tengeri környezet védelme az 1982. évi tengerjogi egyezményben” in ÁDÁM Antal (szerk.): *Tanulmányok Szamel Lajos tiszteletére* (Pécs: JPTE 1989) 61–74.

pontjából így csak a tengerjogi viták kötelező bírói elintézésének bevezetését (XV. rész, 286–299. cikkek) emeljük ki, és a későbbiekben térünk ki ennek sikerességére, illetve esetleges tovagyűrűző hatására.

Mielőtt rátérnénk a „ma” nemzetközi jogának helyzetére és különösen a nemzetközi jog alkalmazásának alakulására, egy lényeges megjegyzéssel kell lezárni a „tegnap” nemzetközi jogalkotásának áttekintését. Bár az 1960-as évektől kezdve létrejöttek a generális – sokoldalú – nemzetközi szerződések, amelyek napjainkban is a *de iure condito* nemzetközi jog meghatározó részét alkotják, még sem beszélhetünk *stricto sensu* univerzális normákról, hanem továbbra is sok a harmadik, a szerződésben nem részes állam, így az 1969. évi bécsi egyezmény vagy az 1982. évi tengerjogi egyezmény eseteiben. Ennek következtében e területeken harmadik államok vonatkozásában továbbra is a nemzetközi jog általános elvei és szabályai tekintendők irányadónak, folyamatosan innoválva azt az – esetről esetre eldöntendő – kérdést, hogy a generális sokoldalú szerződések mennyiben minősíthetők kodifikációs jellegűeknek, illetve tartalmaznak új szabályokat, és ez utóbbi vonatkozásában az utólagos gyakorlat megváltoztatta-e ezen státusukat.

A következőkben a mai nemzetközi jog helyzetének felmérése következik, először a nemzetközi jogalkotás szemszögéből. Paradoxonnak látszik az, hogy a hidegháború befejeződése, amely elvileg kedvező feltételeket teremtene a nemzetközi jogalkotás fejlődéséhez, nem vagy alig járt a várt kedvező hatással. Ellenkezőleg: a nagy multilaterális szerződések létrehozásának folyamata nem folytatódott, sőt inkább megtorpant. A dolog természete szerint lehet azzal érvelni, hogy csökkent a kodifikációra alkalmas területek száma, *a fortiori* azok súlya. Továbbá az igazsághoz tartozik, és ezért hozzá kell tenni azt is, hogy az 1960-as évektől kötött szerződések – eltérő részesi körben – ma is hatályban vannak. E fenntartások ellenére néhány meghatározó tünetet figyelembe kell venni.

a) Bár a legutóbbi kodifikációs szerződések elfogadása – diplomáciai konferencián vagy az ENSZ Közgyűlésében – megtörtént, ezek hatályba lépése a ratifikációk vagy csatlakozások elmaradása miatt nem történhetett meg, például az *államok immunitásáról szóló 2004. évi egyezmény* esetében. Különös figyelmet érdemel az a tény is, hogy a *nemzetközi folyók nem hajózási hasznosításainak jogáról szóló 1997. évi New York-i egyezmény*, amely még mindig nem lépett hatályba²⁶, eleve szubszidiárius rendelkezéseket tartalmaz, azaz elveit két- vagy többoldalú vízügyi megállapodásokban kell konkretizálni (3. és 4. cikk). Ezenkívül kulcselvének, a méltányos és ésszerű hasznosítás, valamint részesedés elvének közvetlen alkalmazhatósága erősen kérdéses, amit tovább erősít az ezen elv és a károkozás tilalma (*no harm rule*) közötti határ bizonytalansága.²⁷ Az előbbieket azzal is ki kell egészíteni, hogy feltételezhető hatályba lépésének esetén sem létesíthet effektív szerződéses kapcsolatokat, mert a részes felek nem feltétlenül ugyanazon nemzetközi folyó parti államai.

²⁶ 31 részes állam van. Hatályba lépéséhez 35 ratifikációra/csatlakozásra lenne szükség; *treaties.un.org/Pages/ViewDerails.aspx?src=IND&msgid=XXVII-12&*

²⁷ Részletesebben lásd BRUHÁCS János: „A nemzetközi folyók jogáról szóló 1997. évi New York-i egyezmény” *Jura* 2000/1–2. 46–51.

b) Más területeken a kodifikáció megrekedt a NJB által elfogadott tervezetek szintjén, amelyeket az ENSZ Közgyűlése határozatban (a szöveg ennek mellékletében szerepel) tudomásul vett és az államok figyelmébe ajánlott. A döntő lépések, a diplomáciai konferencia összehívása és *a fortiori* az itt megkötött egyezmények hatályba lépése elmaradt. Ez következett be – az előzőekben már érintett – az állam nemzetközi jogsértés miatti felelőssége, a veszélyes tevékenységből eredő határon túli károk megelőzése (2001), a diplomáciai védelem (2006), a megosztott mélységi vizek (*acquifers*) joga (2009), vagy a nemzetközi szervezet nemzetközi jogsértés miatti felelőssége (2011) területén.

c) Vannak az eredmény szempontjából *capitis diminution*nak is minősíthető kodifikációs munkák, ahol a NJB csak irányelvek kidolgozására volt képes, így például az egyoldalú aktusokkal (2005), a veszélyes tevékenységből származó veszteségek megosztásával (2006), a fenntartásokra vonatkozó gyakorlattal (2011) kapcsolatban.

Milyen következtetések vonhatók le, esetleg milyen tendenciák jutnak kifejezésre – legalábbis a vizsgált szegmensben – a nemzetközi jogalkotás mai állapotából? Nem igényel különösebb találmányt annak belátása, hogy napjaink igen heterogén nemzetközi közösségében egyre nagyobb nehézséget jelent az elengedhetetlen konszenzus létrejötte a nagy multilaterális vagy normaalkotó szerződések tartalmában. Talán az a megállapítás is megkockáztatható, hogy éppen az érdekek és/vagy értékek differenciálódása, ütközése miatt tűnik megfelelőnek bizonytalan nemzetközi jogi státusú dokumentumok elfogadása, különös tekintettel azok kétséges, relativizált normativitására. E gondolatmenet folytatásaként nem kizárható az a feltételezés sem, hogy ezen a szinten megkérdőjeleződhet a nemzetközi jog alapvetően szerződéses jellege, amit hajdan D. Anzilotti – a klasszikus pozitívizmus alapján – így fogalmazott meg: „az államok közötti kapcsolatok legnagyobb részét most már szerződések szabályozzák.”²⁸ Az előbbi feltételezés egyenes következménye az, hogy az általános nemzetközi jog visszanyerheti korábbi szerepét és jelentőségét, annak minden korolláriumával egyetemben (bizonytalanság, ellentmondások, joghézagok stb.).

A nemzetközi jogalkotás jelenlegi helyzetének más olvasata is lehetséges: a jogi forma relativizálódása, a nemzetközi szerződés mint az államok jogalkotó akaratának legbiztosabb megnyilvánulása²⁹ háttérbe szorulhat, ami olyan veszéllyel járhat, hogy kísértést jelenthet az államok ezen szerepének korlátozására, sőt kiiktatására. Kialakulhat a pozitivitás vélelme, ami annyit jelent, hogy a nemzetközi gyakorlat, különösen a Nemzetközi Bíróság az előzőekben említett *lex imperfecta*kat hatályosnak tekintheti.³⁰ A felvetésre a későbbiekben még visszatérve, a következő

²⁸ DIONISIO ANZILOTTI: *Cours de droit international* (Paris: LGDJ 1999) 74.

²⁹ ANZILOTTI (28. l.) 67.

³⁰ Lásd David D. Caron az államok nemzetközi felelősségéről szóló tervezettel kapcsolatos megjegyzéseit: David D. CARON: „The ILC Articles on State Responsibility: The Paradoxical Relationship Between Form and Authority” *American Journal of International Law* 2002/4. 857–873. Hasonlóan Alain PELLET: „L’adaptation du droit international aux besoins changeant de la Société internationale” (Conférence inaugurale, session de droit international public 2007) *Recueil des Cours* 2007/329. 40, más területeken is relevánsak lehetnek.

pont a nemzetközi jog alkalmazásával foglalkozik, vizsgálva – többek között – azt is, hogy e tevékenység mennyiben képes a jelzett (és más) problémák orvoslására.

A nagy multilaterális vagy „normaalkotó” szerződések alkalmazásának bonyolult, összetett, számos módozatot magában foglaló folyamatából csak a Biztonsági Tanács és a nemzetközi bírászkodás szerepét emeljük ki, az ezekkel kapcsolatos glosszák után lehet néhány következtetést levonni. A hidegháború befejezésével elvileg kedvezőbb feltételek teremthetők a nemzetközi jog alkalmazását megvalósító fórumok számára.

a) Bár a Biztonsági Tanács feladatköre közvetlenül nem kapcsolódik a tanulmányban vizsgált területhez, a nemzetközi béke és biztonság fenntartásában elért eredmények kisugárzását nem lehet alábecsülni. A hidegháborús szembenállás korábban lényegében megbénította a BT tevékenységét: a vétőjog alkalmazása megghiúsította a határozatok elfogadását, ha ilyenek mégis létrejöttek, akkor a konfliktusok megoldása helyett csak ideiglenes intézkedéseket, *modus vivendit* jelenthettek (például a tűzszünet elrendelését), a legsúlyosabb konfliktusok elve nem kerülhettek napirendre, az erőszak alkalmazásának formális elítélését nem követték szankciók stb. Az a tény, hogy az államok között folyamatos, különböző módokon megnyilvánuló fegyveres összeütközésekkel kapcsolatban a BT nem láthatta el fő feladatát, a nemzetközi béke és biztonság fenntartását (az *Alapokmány* 24. cikkének 1. pontja) egymást erősítő hatásként kiszélesítette az önvédelem gyakorlásának határait, aláásva ezzel az erőszak tilalmának elvét. Ebben az összefüggésben nem hagyható említés nélkül az, hogy az ennek hiányában kialakult gyakorlat ellentétesen értelmezhető.³¹

Az 1990-es évektől megnövekedett a BT aktivitása, amely nemcsak a határozatok számának ugrásszerű megnövekedésében³², még inkább azok tartalmi gazdagodásában mutatkozik meg. Ezek között említhető a nem fegyveres és fegyveres rendszabályok alkalmazása, a „béke veszélyeztetése” fogalom kiterjesztő értelmezése, a békefenntartás eszközeinek széleskörű felhasználása és ezáltal annak differenciálódása, a különböző *fait accompli* által létrejött *status quo* után a követhető magatartások meghatározása. A BT határozatok – nyilvánvalóan részletes elemzést kívánó – tárgyainak ezen exemplifikatív felsorolásához az is hozzátehető, hogy ezek az *Alapokmány* VII. fejezetének keretében jöttek létre. A BT aktivitásának jelentős növekedése elvi kérdéseket is felvet, amelyek közül a következőket említeném: milyen messze mehet el feladatkörének kiszélesítésében, például az AIDS betegség terjedése értelmezhető-e a béke veszélyeztetésének, korlátozza-e a nemzetközi jog a BT tevékenységét, illetve – feltéve, de meg nem engedve – olyan feltételezést, hogy mi történne akkor, ha a határozat a nemzetközi *ius cogens*be ütközne, vagy *last but not least* a BT rendelkezik-e az *Alapokmány* alapján nemzetközi jogalkotói hatáskörrel, és ebben az összefüggésben hogyan értelmezhető a konkrét és az általánosan kötelező norma megkülönböztetése.

³¹ Elég összehasonlítani pl. Thomas M. FRANCK: *Recours to Force: State Action against Threats and Armed Attacks* (Cambridge: Cambridge University Press 2002) és Christine GREY: *International Law and the Use of Force* (Oxford: Oxford University Press 2008) következtetéseit.

³² A BT 2125. sz. határozatnál tart. Lásd www.un.org/en/sc/documents/resolutions/2013.shtml.

b) A nemzetközi jog bírói alkalmazásának bemutatását azzal kell kezdeni, hogy jelentősen megnövekedett a lehetséges bírói fórumok száma: az 1946 óta működő Nemzetközi Bíróság mellett létrejöttek az emberi jogi bíróságok (Emberi Jogok Európai Bírósága, Emberi Jogok Amerikai Bírósága és a Népek és Emberek Jogainak Afrikai Bírósága), a Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék, a Nemzetközi Büntető Bíróság, az ideiglenes jellegű büntető törvényszékek, a Beruházási Viták Rendezésének Nemzetközi Központja (ICSID, egyszerűbben: a Világbank Választott Bírósága), a Kereskedelmi Világszervezet Vitarendezési Testülete, az adminisztratív bíróságok, továbbá fönixmadárként újjáéledt hamvaiból az Állandó Választott Bíróság is.

A nemzetközi bírói fórumok számának, méginkább igénybevételüknek növekedése a dolog természete szerint bővítette a nemzetközi *case law*-t, ami különböző kérdéseket hozhat magával: a Nemzetközi Bíróság gyakorlata új szakaszba lépett-e és ha igen: mikor és melyik döntésével; mennyire koherens a nemzetközi bírói gyakorlat³³; mennyire felel meg a reciprocitás követelményének az ICSID működése; miben különbözik a WTO Vitarendezési Testületének hatásköre, eljárási rendszere más bírói testületekétől, milyen módszerrel lehetne javítani a nemzetközi bíráskodás hatékonyságát stb.

E válasz nélkül maradó kérdéseken kívül fontos annak megemlítése, hogy létrehozásuk folyamata komoly hatást gyakorolhatott a nemzetközi jog fejlődésére. Például a Nemzetközi Büntető Bíróságot létrehozó 1998. évi római egyezménynek az alkalmazandó jogra, azaz a törvényi tényállásokra vonatkozó rendelkezései aligha jöhettek volna létre a NJB-nak az emberiség békéje és biztonsága ellen bűncselekmények kódexének kidolgozására irányuló munkája nélkül, amely azután megalapozta a Biztonsági Tanácsnak a nemzetközi büntető-törvényszékekre vonatkozó határozatait.³⁴ Ilyen hatás aligha tulajdonítható a viták rendezésében más módon közreműködő fórumoknak. Például az 1966. évi *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* által létrehozott Emberi Jogi Bizottság (IV. rész: 28–47. cikkek), amennyiben az emberi jogok megsértésére vonatkozó államok közötti vitával foglalkozik (41–42. cikkek) vagy a fakultatív jegyzőkönyv alapján magánszemélyek ilyen tárgyú bejelentését vizsgálja, gyakorlatával kétségtelenül hozzájárul az egységokmányba foglalt emberi jogok tisztázásához, sőt esetlegesen evolutív értelmezéséhez, de hatáskörének korlátait nem lépheti át, nem hozhat létre új jogokat és az azokat biztosító nemzetközi kötelezettségeket. Például az egyezségokmány 27. cikke tartalmazza a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer bizonyos alapelveit vagy inkább kereteit, amelyet további jogalkotással, például jegyzőkönyv létrehozásával kellene tartalmilag kitölteni. Az Emberi Jogi Bizottság számos kisebbségi jogsértés miatti bejelentést törekedett elintézni, de e javaslatok általánosításával nem lehet a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer jogi paramétereit meghatároz-

³³ Erről lásd SIMMA (10. lj.) 278–290.

³⁴ Lásd *UN Secretary-General's Report on Aspects of Establishing an International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia*, Doc S/25704, 3 May 1993, 9–18, 31–68. §.

ni, a hiányt megfelelő nemzetközi jogalkotással kellene pótolni. Erre – ajánlás jellege miatt – az ENSZ Közgyűlése által 1992-ben elfogadott nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek jogairól szóló deklaráció (47/135. sz. határozat) nem lehet alkalmas. A vázolt helyzet következménye az, hogy a nemzetközi jog a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer fejlesztésében nem tudott előbbre jutni, megrekedt az 1990-es évek szintjén.

c) A nemzetközi viták bírói rendezésében történtek ellenére igazi áttörésről nem beszélhetünk: nem következett be e vitarendezési mód dominanciája, ami valószínűleg nem is lenne kívánatos. Jelentős mértékben nem növekedett sem a nemzetközi szerződések ún. joghatósági záradékának mennyisége³⁵, sem pedig az alávetési nyilatkozatok száma.³⁶ Jellemzőnek lehet tartani azt, hogy bár az állam nemzetközi jogsértés miatti felelősségének kodifikációjánál a Nemzetközi Jogi Bizottság fontolóra vette a viták rendezéséről szóló III. rész megalkotását³⁷ is, az 1996. évi ideiglenes, majd a 2001. évi végleges tervezetből ez már kimaradt.

A nemzetközi jogi kötelezettségek értelmezésében és alkalmazásában természetes az állami unilateralizmus,³⁸ ami alapvetően különbözik a belső jogban érvényesülő *nemo iudex in sua causa* maximától. A dolog természete szerint az ilyen egyoldalú döntések más államokat nem kötelezhetnek, ez utóbbiak azt nemzetközi vita tárgyává tehetik, amelyeket békés eszközökkel kellene rendezni. Esetleges nemzetközi bírói eljárásnál az érdekeltek megegyezése, hozzájárulása *conditio sine qua non*. Az unilateralizmus sikere azonban aligha függetleníthető a tényleges erőviszonyoktól.³⁹

A nemzetközi jog egyoldalú értelmezésében és alkalmazásában a nemzeti bíróságok is közreműködhetnek a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának alkotmányos megoldásától függően, különösen az állami immunitás, a külföldiek emberi jogai, a nemzetközi jog megsértése miatt büntetőjogi felelősség (*delicta iuris gen-*

³⁵ A Nemzetközi Bíróságnak a konzuli védelem jogának megsértését megállapító ítéletei (*La Grand*-ügy, *Avena*-ügy) után az Egyesült Államok felmondta a konzuli kapcsolatok jogáról szóló 1963. évi bécsi egyezmény e tárgyú fakultatív jegyzőkönyvét.

³⁶ Magyarország – a fakultatív záradék korábbi elfogadásai (1929. évi XXXVIII. tc. és 1934. évi XXII. tc.) után 1992-ben ismerte el a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát (56/1992. (X. 2.) OGY határozat).

³⁷ Lásd Document A/10010/Rev.1. – Rapport de la Commission du droit international sur les travaux de sa vingt-septième session *Annuaire de la Commission de droit international* 1975/2. 60, 44. §, illetve Document A /35 110. – Rapport de la Commission du droit international sur les travaux de sa trente-deuxième session (5 mai–25 juillet 1980) *Annuaire de la Commission de droit international*, 1980/2. 27.

³⁸ A választott bíróság az 1978. évi légügyi vitákban így fogalmazta meg: „A nemzetközi jog jelenlegi állapotában minden állam maga értékeli jogi helyzetét más államok vonatkozásában.” Case concerning the delimitation of the Continental Shelf between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the French Republic (UK, France) *Reports of International Arbitral Awards*, vol. XVIII, 483, 81. §.

³⁹ Az Egyesült Államok mint szuperhatalom nemzetközi joggal kapcsolatos attitűdjét külön *symposium* tárgyalta a nemzetközi erőszak tilalma, a Nemzetközi Büntető Bíróság, az emberi jogok, a nemzetközi jog és az amerikai bíróságok, a nemzetközi bíróságok, valamint az USA és az ENSZ területein. Lásd Symposium: The US and International Law *European Journal of International Law* 2004/4. 617–838.

tium) vagy a határon túli környezeti károk orvoslásának területén. A nemzeti bíróságok szerepe kétségtelenül növekedett.⁴⁰ A kommunikációs eszközök fejlődésének következményeként a nemzeti bíróságok megismerhetik egymás álláspontját, követhetik az érveléseket, figyelhetik a megoldásokat. Bizonyos határok azonban nem léphetők át. Egyrészt figyelembe kell venni a nemzeti bíróságok kettős szerepét: nemcsak a nemzetközi jog alkalmazói, hanem részesei lehetnek a nemzetközi szokásjog létrehozatala folyamatának is. Ezenkívül kérdés az is, hogy a nemzeti bíróságok gyakorlata besorolható-e – a gyakori ellentétes döntésektől (például az immunitás területén) függetlenül is – a „jogszabályok megállapításának segédeszközei” közé.⁴¹ Az Európai Unió Bírósága az előzőekben vázolt képletet módosítja, amelyre a későbbiekben még visszatérünk.

Bár e tanulmány a nemzetközi jogalkotás és jogalkalmazás tegnapi és mai tendenciáinak vizsgálatában a politika által kevésbé befolyásolt, arra kevésbé érzékeny, elsősorban absztrakt területeinek előtérbe állítására törekedett, nem tűnik mellőzhetőnek egy rövid kitérő a nemzetközi jog tudományára, amelynek tárgya éppen a hatályos nemzetközi jog, annak értelmezése, gyökereinek meghatározása stb., sőt továbbfejlesztése céljából *de iure condendo* javaslatok megfogalmazása. Valamilyen „külső jogpolitika” létezésének feltételezéséből kiindulva, amely alatt a nemzetközi kapcsolatok jogi aspektusával, jelesül a jogforrásokkal, a nemzetközi jog tartalmával, azok értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatban kialakított nemzeti álláspontok megállapítása, választási lehetőségek számbavétele értendő,⁴² az ezekkel kapcsolatos döntések meghozatalánál nem zárhatók ki a különböző nemzetközi jogi doktrínák áttételes hatásai, függetlenül attól, hogy e jogpolitika mennyire koherens vagy esetleges, előre megtervezett vagy követő jellegű. A nemzetközi jog tudományának közvetett hatása nyilvánvalóan szorosan összefügg azzal, hogy az adott állam nemzetközi jogi kapcsolatainak alakítói – politikai és jogi rendszerük, a tradíciók, a bürokrácia működése alapján – mennyire fogékonyak a tudomány megállapításaira és módszereire.

Miután a tanulmány szempontjából releváns nemzetközi jogalkotás lényegében befejeződött, a nemzetközi jog tudományának lehetséges szerepe elsősorban a *de iure condito szabályok* értelmezésében és alkalmazásában mutatkozhat meg, ami kiegészülhet a nemzetközi jogrend hatékony adaptációs lehetőségeinek⁴³ feltárásával.

Ismételten utalva a *nemo ultra posse tenetur* maximára, nemcsak a terjedelmi korlátokat túllépő, hanem erőnket meghaladó feladat lenne a jelenlegi nemzetközi jogi doktrínák sommás bemutatása is, amelyektől tankönyvek, más összefoglaló

⁴⁰ Részletesebben lásd Anthea ROBERTS: „Comparative International Law? The Role of National Courts in Creating and Enforcing International Law” *International and Comparative Law Quarterly* 2011/ 1. 57–92.

⁴¹ Shabtai ROSENNE: *The Law and Practice of the International Court of Justice* (Boston: Martinus Nijhoff 1997) 1607; Ellentétesen: Robert JENNINGS – Arthur WATTS: *Oppenheim's International Law* (London: Trottmann 1991) 24; ROBERTS: (40. l.) 62.

⁴² Részletesebben lásd Guy de LACHARRIÈRE: *La politique juridique extérieure* (Paris: Economica 1983) 5.

⁴³ Lásd PELLET (30. l.) 9–48.

művek is ódzkodnak. Nem kétséges az, hogy a nemzetközi jog tudományában több tudományos iskola létezik:⁴⁴ a jogi pozitivizmus különféle árnyalatai mellett külön hangsúlyozandó a szociológiai megközelítés,⁴⁵ a természetjogi és axiológiai irányzatok vagy ideológiai áramlatok,⁴⁶ a *legal process theory*⁴⁷ vagy a *critical legal studies*,⁴⁸ stb. Ezek lényegének meghatározása, kölcsönös kapcsolataik tisztázása, fő képviselőik megjelölése, módszereik összehasonlítása, jelentőségük, befolyásuk megállapítása, a bennrejlő „jogiasítási” kísérletek⁴⁹ bemutatása helyett – amelyet esetleges generációs törésvonalak⁵⁰ hatásának figyelembevételével tovább komplikálna – csak a nyugati dominancia kérdését, továbbá az ún. *human rightism* és az *europaizáció* irányzatait érintjük.

a) A nemzetközi jog tudományában a nyugati dominancia, ezen belül az amerikai túlsúly aligha vitatható. Elég arra az adatra utalni, hogy a több mint százötven nemzetközi jogi folyóirat döntő többsége amerikai⁵¹ kézben van, amelyen új folyóiratok megjelenése sem változtatott. Ebből következően a nemzetközi jog témáinak tematizálásában, megoldásaik értelmezésében meglévő nyugati fölény miatt más álláspontok csak ezen irányzatokhoz viszonyítottan, azoktól eltérve fogalmazódnak meg, és azok hatékonysága eleve kétséges. A 2008. évi szerződéssel létrehozott Iszlám Konferencia Szervezetének Bírósága a tagállamok közötti vitákat a muzulmán jog, a nemzetközi jog általános elvei, valamint a két- – és többoldalú nemzetközi szerződések alapján rendezné, ugyanakkor a muzulmán jog tartalmáról, annak a nemzetközi joggal való kapcsolatáról rendkívül nehéz valami közelebit meg tudni. Újabban tanúi lehetünk a nemzetközi joggal szembeni kínai attitűd⁵²

⁴⁴ Kiindulópontként lásd Olivier CORTEN: *Méthodologie du droit international public* (Brussels: Université de Bruxelles 2009) 19–84; Antonio TRUYOL y SERRA: „Théorie du droit international public Cours général” *Recueil des Cours* 1981/173. 9–444; Manfred LACHS: „Teacher and Teaching in International Law” *Recueil des Cours* 1976/151.

⁴⁵ HERCZEGH Géza: „Néhány szó a nemzetközi jog szociológiai megközelítéséről” *Jubileumi Tanulmányok* (Pécs: JPTE AJTK 1985).

⁴⁶ Péter KOVÁCS: „L’approche marxiste dans l’enseignement du droit droit international entre 1945–1989. Le cas de la Hongrie” in Emmanuelle JOUANNET – Iulia MOTOC (szerk.): *Les doctrines internationalistes durant les années du communisme réel en Europe* (Paris: Collection de l’UMR de droit comparé de Paris 2012/27.) 431–449; Jiri MALENOVSKY: „Evolution des opinions doctrinales sur la coutume internationale dans les pays socialistes” *Revue belge de droit international* 1989/2. 307–338.

⁴⁷ Jean-Pierre COT: „Tableau de la pensée juridique américaine” *Revue général du droit international public* 2006/3.

⁴⁸ Martti KOSKENNIEMI: *The Gentle Civilizer of Nations: Rise and Fall of International Law 1870–1960* (Cambridge: Cambridge University Press 2002); David KENNEDY: *La politique du droit international* (Paris: Pédone 2007).

⁴⁹ Ennek egyik jellegzetes példája lehet a „nemzetközi sportjog”. Lásd Jean-Pierre KARAQUILLO: „Droit international du sport” *Recueil des Cours* 2004/305. 9–124.

⁵⁰ Lásd Emmanuelle JOUANNET – Hélène RUIZ-FABRI – Jean-Marc SOREL (szerk.): *Regard d’une génération sur le droit international* (Paris: Pédone 2008).

⁵¹ Lásd A Law Journal Library adatbankban: www.heinonline.org.

⁵² Wang TIEYA: „International Law in China: Historical and Contemporary Perspectives” *Recueil des Cours* 1990/221; Congyan CAI: „New Great Powers and International Law in the 21st Century” *European Journal of International Law* 2013/3. 756–795; Florian Couveintes MATSUMOTO: „La critique des principales orientations du Conseil de sécurité par la République Populaire de Chine. Elé-

megjelenésének, amely ugyan törekszik jogilag alátámasztani Kína külpolitikáját, de hivatkozásában, érvrendszerében nincsenek meghatározó különbségek, ezáltal újabb bizonyíték támasztja alá a nemzetközi jog mint közös nyelv szerepét.

b) A *human rightism* mint a nemzetközi jog sajátos értelmezése *stricto sensu* az emberi jogok védelmének teljes autonómiáját jelenti, *lato sensu* pedig – mint emberi jogi aktivizmus – egy olyan világért folytatott küzdelmet, ahol az emberi jogok dominálnak.⁵³ E tanulmány keretei között nincs mód A. Pellet megállapításait sorra venni, amelyekkel a *human rightism* jelenségét ábrázolja, jelesül egyszerre ideológia és politika, az abszolutizálás következtében a sokféleség figyelmen kívül hagyása, így csak két kérdésre koncentrálnunk:

Ez az irányzat eltávolodik a nemzetközi jogalkotás tradicionális technikáitól: az állam és az állami szuverenitás eróziójából kiindulva lényegtelennek tartja a fenntartásokat, figyelmen kívül hagyja a belső jog meghatározó szerepét, stb. Mindezt helyettesíti valamilyen bizonytalan szokásjoggal.⁵⁴ E megközelítés ellentmond vagy legalábbis háttérbe szorítja a nemzetközi jog alapfogalmait, az államok hozzájárulásának *conditio sine qua non* jellegét stb. Ebből kettős veszély származhat: egyrészt újabb és újabb emberi jogok kreálhatók (ívóvízhez való jog,⁵⁵ élelemhez való jog⁵⁶ stb.), amelyek jogalapja bizonytalan (közgyűlési határozat, bírói döntés, általános elvekből történő dedukció), másrészt ezek korolláriuma, az államokat terhelő nemzetközi jogi kötelezettségek kinyilvánítása, holott a bizonyítékaik hiányoznak a nemzetközi gyakorlatból.⁵⁷ Innen már csak egy lépés az, amelyet például Andrassy György is megtesz, miszerint a fejlődés által megérlelt emberi jogok automatikusan a nemzetközi jog részévé válnak.⁵⁸

Az emberi jogok autonómiája, esetleges *self-contained* természete⁵⁹ nemcsak megfosztja az emberi jogok védelmét a nemzetközi jog eszköztárától, hanem válasz nélkül hagy egy igen lényeges kérdést: mi történik akkor, ha az emberi jogok védelmének primátusa, amely tükröződik legfontosabbjaik kogens jellegének elismerésében, összeütközésbe kerülne a nemzetközi jog más feltétlen alkalmazást igénylő elveivel. Megengedett-e védelmük érdekében például az erőszak alkalmazásával járó humanitárius intervenció?⁶⁰

c) Az európai jog létrejötte óta, amely alatt az Európai Közösségek/Európai Unió jogalkotásának eredményeit és különösen annak bírói értelmezését értjük, dialógus

ments pour une évaluation des effets de la fin de l'hégémonie occidentale sur le droit de la paix et de la sécurité internationales" *Revue générale de droit international public* 2013/2. 233–280; továbbá *Collected Courses of the Xiamen Academy of International Law (2008-től)*.

⁵³ Alain PELLET: „*Human rightism*” and international law. *Gilberto Amado Memorial Lecture* (Nations Unies: 2000) 3.

⁵⁴ PELLET (53. lj.) 7.

⁵⁵ Pl. SZAPPANYOS Melinda: *Víz és Jog. A vízhez való jog érvényesíthetősége az ENSZ közelében* (Veszprém: [k. n.] 2013).

⁵⁶ Pl. Christophe GOLAY: *Droit à l'alimentation et acc è s à la justice* (Bruxelles: Bruylant 2011).

⁵⁷ PELLET (53. lj.) 8.

⁵⁸ ANDRÁSSY György: *Nyelvszabadság. Egy egyetlen elismerésre váró egyetlen emberi jog* (Budapest – Pécs: Dialóg Campus 2013) 54–66.

⁵⁹ PELLET (53. lj.) 12.

⁶⁰ PELLET (53. lj.) 9; utalva a NATO Koszovó miatti 1999. évi légitámasztására.

folyik a nemzetközi jog és az európai jog kapcsolatáról az európaisták és a nemzetközi jogászok között,⁶¹ amelyből nemcsak az előbbi – nemzetközi jogi alapjai ellenére – sajátos európai jogrend léte következne,⁶² hanem együtt járna a nemzetközi jog sajátos értelmezésével is.⁶³ A dialógus *prima facie* paradoxonnak tűnik tekintettel arra, hogy a modern nemzetközi jog kétségkívül Európában született,⁶⁴ amely később vált fokozatosan univerzálissá. E folyamat komoly változásokat hozott a korábbiakhoz képest, illetve az európai integráció kibontakozásával sajátos jogi megoldások is létrejöttek, így megalapozottnak tűnhet *sui genesis* jogrenddé minősítése.⁶⁵ Az e következtetés mellett szóló érvek (az európai normák címzettjei a magánszemélyek, a tagállamok belső jogában közvetlenül alkalmazandók és primátussal rendelkeznek, stb.) *per tangentem* felsorolása helyett csak azt emelném ki, hogy a nemzetközi kötelezettségek végrehajtása bírói kontroll alatt áll,⁶⁶ sőt az EU Bírósága kizárólagos joghatóságot vindikál a jogviták eldöntésére,⁶⁷ és ennek során megkérdőjeleződhet a nemzetközi jog autoritása is.⁶⁸

Az előzőeket egészítheti ki az ún. dekonnexiós klauzula,⁶⁹ amely leginkább az Európa Tanács, illetve az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának égisze alatt kötött nemzetközi egyezményekben fordul elő. E klauzula szerint a *de iure condito* vagy *de iure condendo* európai jogi norma kizárja a szerződéses kötelezettségek tagállamok általi alkalmazását. E tulajdonképpen bianco csekknek tűnő rendelkezés abban az esetben tűnik elfogadhatónak, ha az európai jogi megoldás az adott szerződés célja és tárgya szerint pontosabb, részletesebb vagy szigorúbb, kifeje-

⁶¹ Édouard DUBOUI: „La relativité de la distinction des normes du droit de l’Union européenne et du droit international” in *Les interactions normatives. Droit de l’Union européenne et droit international* (Paris: IRIDIES Pédone 2012) 19.

⁶² DUBOUI (61. l.) 6. Az emancipáció gyakorlati okairól és elméleti követelményeiről uo. 26–28.

⁶³ Lásd Jan WOUTERS – André NOLLKAEMPER – Erika DE WET (szerk.): *The Europeanisation of International Law* (The Hague: Asser Press 2008) 238; További forrásokat lásd DUBOUI: (61. l.) 21, 26. jegyzetben.

⁶⁴ Lásd Pl. az 1856. évi párizsi statutum utalását az ún. európai közjogra.

⁶⁵ *Van Gend and Loose*-ügy, Judgement of 5 February 1963, aff. 26/62, Rec. 1963, p.1. Az Alkotmánybíróság is ebből indult ki. Lásd BLUTMAN László: „Milyen mértékben nemzetközi jog az Európai Unió joga a magyar alkotmányos gyakorlatban?” in Péter Kovács (szerk.): *International Law – A Quiet Strength/Le droit international, une force tranquille* (Budapest: Pázmány Press 2011) 287–300.

⁶⁶ 181/73. sz. R. & V. Haegeman kontra État belge-ügyben 1974. április 30-án hozott ítélet [EBHT 1974. 449. o.] 5.§. és C-162/96 sz. Racke kontra Hauptzollamt Mainz ügyben 1998. június 16-án hozott ítélet [EBHT 1998. I. 3655. o.] 46. §.

⁶⁷ SZABÓ Marcell: „The Mox Plant Case: The Way towards Euro-Chauvinism?” in Gyula BÁNDI (szerk.): *The Impact of ECJ Jurisprudence on Environmental Law* (Pécs: PPKE-JÁK 2009) 143–166; Lucia Serena Rossi: „De l’avis 1/03 à l’arrêt MOX: communautarisation des relations extérieures de la communauté européenne en raison de la cohérence du système” in Marianne Dony – Luci Serena Rossi (szerk.): *Démocratie, cohérence, transparence* (Brussels: Université De Bruxelles 2008) 155–169.

⁶⁸ C-402/05 és C-415/05 sz. Yassin Abdullah Kadi ef Al Barataat International Foundation kontra Conseil et Commission ügyben 2008. szeptember 3-án hozott ítélet [EBHT 2008. I. 6351.o.]

⁶⁹ Részletesebben lásd Constantín P. ECONOMIDES – Alexandros G. KOLLIPOULOS: „La clause de déconnexion en faveur de droit communautaires: une pratique critiquable” *Revue générale de droit international public* 2006/2. 273.

zésre juttatja az európai jog adekvátabb jellegét, esetleg magasabbrendűségét.⁷⁰ Fordított esetben, azaz amikor az eltérés negatív irányban valósulna meg: az európai jogi előírás puhább (*soft*) lenne, akkor annak formális szerződéses elfogadásával szemben hivatkozni lehetne annak a szerződés céljával vagy tárgyával ellentétes jellegére.⁷¹

A tegnapi és mai nemzetközi jogalkotás és jogalkalmazás bemutatása eleve korlátozott: a nagy multilaterális vagy normatív jellegű szerződések e szempont alapján megvalósított rövid áttekintéséből feltehetően *novumok*, új tudományos eredmények nem születtek. Ennek eléréséhez az áttekintésben felsorolt vagy *per tangentem* érintett részletkérdésekben történő további elmélyedésre, a nemzetközi gyakorlat és a doktrína értelmezéseinek alapos feltárására lenne szükség. Az összefoglalásból kirajzolódó kép azonban azt tükrözi, hogy még a nemzetközi jog e területe sem mutat egyenes vonalú fejlődést, ellenkezőleg: a biztató kezdetek nem folytatódhatnak, váratlan változások következhetnek be. Az értékelésben az sem elhanyagolható szempont, hogy az absztrakt, a politika által csak közvetetten befolyásolt területeket milyen külső hatások érik az államok közötti politikai viszonyokat szabályozó nemzetközi jogalkotás és jogalkalmazás irányából.

E rövid megjegyzés után szinte elkerülhetetlenül merül fel az a kérdés, hogy milyen lesz a holnap, az elkövetkező évek és évtizedek nemzetközi joga, elsődlegesen a tanulmány tárgyává tett leszűkített területen. Veszélyes jóslások világa helyett csak két rövid megjegyzés fogalmazható meg: a) Feltételezhető bizonyos mértékű kontinuitás, figyelembe véve azt a tényt, hogy e területet nemzetközi szerződések vagy a pozitívitás vélelmével bíró dokumentumok már szabályozzák, és szembe kell nézni a nemzetközi jog normái megváltoztatásának, revíziójának nehézségeivel. b) A nemzetközi kapcsolatok rendszerében várható változások vizsgálata inkább a nemzetközi kapcsolatok elméleteinek hatókörébe tartozik.

⁷⁰ Ebben az értelemben emlékeztet a szerződéses kötelezettségből pozitív irányban eltérést engedő gyakorlatra.

⁷¹ A nemzetközi szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény 41. cikke szerint.